

Pedagogische determinanten van gedragsproblemen bij jongens

de relatie tussen seksespecifieke socialisatie, gehechtheid en de verwerking van psychosociale stress als mogelijke verklaring voor gedragsproblematiek

L.W.C. Tavecchio, H.W.J.M. Oomen-van de Kerkhof
en J.M.Th.G. Roorda-Honée

Vakgroep Algemene Pedagogiek, Rijksuniversiteit Leiden¹

Abstract

Parental rearing-style and the development of behavior problems in boys.

The relation between gender-specific socialization, attachment, and vulnerability to psychosocial stress as a possible explanation for behavior problems in boys

Disturbances in child development show a rather striking overrepresentation of boys with conduct problems. Boys are also significantly more vulnerable to environmental stress. These phenomena are partially explained in terms of the preponderant influence of gender-specific standards of child-rearing in the context of early childhood socialization practices. These standards, aimed at making boys autonomous and self-reliant at an early stage of development, may be conducive to ignoring their fundamental need for proximity-seeking (attachment) behavior. Consequently, complementary and adequate reactions on the part of the caregiver (e.g., supplying comfort and cherishing the child) tend to be withheld in interacting with the child. Especially in the case of an inflexible adoption of such 'sex-typing' attitudes in a rather 'rigid' family atmosphere, expression of the caregivers' sensitive-responsive behavior will seriously be hampered. It is argued that this lack of sensitivity towards the child may contribute to the development of a less secure attachment relationship.

In coping with socioemotional problems, and in accordance with 'sex-role-appropriate' manners, boys are likely to react in a so-called externalizing ('undercontrolled') way. This behavior is less tolerated than the overcontrolled behavior which is more sex-role-appropriate for girls.

Summarizing our point of view it is proposed that undercontrolled behavior problems of boys may be viewed as resulting from an interaction between gender-specific socialization, the development of attachment and vulnerability to psychosocial stress. The complexity of this interaction, however, is such that empirical testing will prove to be difficult.

Inleiding

In de individuele ontwikkeling van jongens en meisjes komt psychosociale problematiek significant méér voor bij jongens dan bij meisjes (zie o.a. Richman, Stevenson & Graham, 1982; Garmézy & Rutter, 1983; Verhulst, 1985, 1987; Verhey, 1986).

Sekse lijkt de beste voorspeller van het vóórkomen en het persisteren van problematisch gedrag, zo blijkt uit longitudinaal onderzoek van Richman c.s. (1982), waarin de ontwikkeling van kinderen tussen het 3e en 8e levensjaar wordt beschreven.

In een onderzoek van Gove & Herb (1979) werd het aantal jongens en meisjes nagegaan dat voor een functionele emotionele stoornis psychiatrisch

werd behandeld. In de leeftijdscategorie van 5-9 jaar bedroeg de ratio jongens : meisjes 2.5 : 1. Recent Nederlands onderzoek van Verhey (1986) in het Sophia Kinderziekenhuis te Rotterdam wees uit dat de sekse-ratio bij in de kinderpsychiatrische kliniek opgenomen kinderen 3 : 1 bedroeg. Hoewel in de literatuur regelmatig wordt gewezen op organisch-biologische oorzaken van sekseverschillen in gedragsproblematiek, zoals bijvoorbeeld chromosomale factoren (Scarr & Carter-Saltzman, 1982), zwangerschaps- en geboortecomplicaties of het verschil in rijpingstempo tussen jongens en meisjes (vgl. de Jong & Van Veldhuizen, 1984), bieden deze factoren toch onvoldoende aanknopingspunten om het relatief hoge aantal jongens-met-gedragsproblemen (volledig) te verklaren.

Opvallend is ook dat psychosociale stress een grotere potentiële invloed lijkt te hebben op jongens dan op meisjes. Deze geeft bij jongens ook eerder aanleiding tot problematisch gedrag (Lewis, Freiring, McGuffog & Jaskir, 1984; Zaslou & Hayes, 1986; Hendrickx & Van Engeland, 1986; Defares, 1987; Rutter & Garmézy, 1983).

In dit artikel besteden wij speciale aandacht aan *seksespecifieke socialisatie* als onderliggend verklarende mechanisme voor de vaak opmerkelijke verschillen in sociaal-emotionele ontwikkeling tussen jongens en meisjes (zie ook Hagemann-White, 1984; Block, 1983; Bilden, 1980; Huston, 1983; Kohnstamm & Taal, 1988; MacCoby & Jacklin, 1974; Chodorow, 1978). Daar-

bij zal worden nagegaan hoe de relatie kan worden beschreven tussen (externaliserende) gedragsproblemen bij jongens, de ontwikkeling van een (onveilige) gehechtheid en een verhoogde kwetsbaarheid bij de verwerking van psychosociale stress. Tenslotte wordt een viertal hypothesen geformuleerd over het proces dat leidt tot gedragsproblemen bij jongens.

Seksespecifieke ontwikkelingsproblematiek

In de onderzoeksliteratuur wordt seksexpecifieke ontwikkelingsproblematiek meestal opgevat als het resultaat van een complex interactieproces tussen constitutionele en sociaal-culturele factoren. Ter illustratie volgt hier een overzicht (zie Tabel 1) van aantallen leerlingen en sekseratio's in drie typen speciaal onderwijs over vier referentie-jaren. Uit de tabel blijkt dat er sprake is van een *oververtegenwoordiging* van jongens. Dit geldt zowel voor de LOM-en ZMOK-categorieën, voor het (Z)MLK-onderwijs als voor het onderwijs aan lichamelijke gehandicapten. Binnen de LOM/ZMOK categorie is de oververtegenwoordiging zeer opmerkelijk: de sekse-ratio is daar in 1989 nog altijd ruim 3 : 1. Dit is overigens minder scheef dan in de drie voorgaande referentie-jaren. Binnen het ZMOK afzonderlijk is de ratio nog extremer, namelijk 4 : 1 (vgl. Tavecchio, 1991).

De ratio in de LOM/ZMOK-categorie is ongeveer twee keer zo groot als die binnen het (Z)MLK-onderwijs en de groep lichamelijke ge-

Tabel 1. Absolute aantallen leerlingen en sekse-ratio's in 3 typen SO.

	LOM/ZMOK			MLK/ZMLK			Lichamelijk gehandicapten		
	J	M	sekse-ratio	J	M	sekse-ratio	J	M	sekse-ratio
1961	5528	1268	4.4	23784	15616	1.5	4715	3151	1.5
1970	14587	3726	3.9	26025	16770	1.6	6634	4361	1.5
1980	28373	7442	3.8	25042	16030	1.6	8290	5029	1.6
1989	36603	12050	3.04	24660	15854	1.6	9366	5461	1.7

Afkortingen: LOM = leer- en opvoedingsmoeilijkheden; ZMOK = zeer moeilijk opvoedbare kinderen; (Z)MLK = (zeer) moeilijk lerende kinderen; Lichamelijk gehandicapten = doven, slechtzienden, blinden, meervoudig gehandicapten, etc. *Bronnen:* Luttenberg & Meijnen (1985), De Jong & Van Veldhuizen (1984), CBS: statistiek van het basisonderwijs, het speciaal onderwijs en het voortgezet speciaal onderwijs (1985-1989).

handicapten, waar de ratio schommelt tussen de 1.5 en 1.7. Ter verklaring van de *bij deze groep al vele jaren praktisch stabiele* 1.6 ratio worden organisch-biologische oorzaken genoemd, die hiervoor wellicht verantwoordelijk zijn.

De vraag naar de oorzaken van het *restant* van de oververtegenwoordiging van jongens binnen de LOM- en ZMOK-sectoren van het speciaal onderwijs, die zoveel hoger ligt dan 1.6, blijft daarbij onbeantwoord. In de literatuur bestaan hierover verschillende opvattingen. Zo vermeldt Pijl (1989) dat het IQ van het kind vaak een belangrijke rol speelt bij het plaatsingsadvies. Anderen, zoals Meijer (1988), refereren aan onderzoeksgegevens waaruit blijkt dat het *gedrag* van de leerling centraal staat bij de verwijzing. De leerprestaties zijn daarbij secundair.

Het is naar onze mening niet toevallig dat juist in die sectoren van het speciaal onderwijs waar, naast leerproblemen, *gedragsproblemen* een belangrijke rol spelen (LOM en ZMOK) jongens zo sterk in de meerderheid zijn. Daarom achten wij het noodzakelijk aandacht te besteden aan *sociale en culturele factoren* die samenhangen met de wijze waarop jongens en meisjes worden opgevoed en beoordeeld binnen gezinnen en scholen. Psychosociale problematiek uit zich bij jongens vaak in de vorm van *externaliserend* gedrag, dat als zeer storend wordt ervaren. Dit verschijnsel past bij het gegeven dat in de manifestatie van gedragsproblemen en -stoornissen de zogenaamde "conduct-problems" vaker bij jongens dan bij meisjes voorkomen (cf. Lindholm & Touliatos, 1981; zie ook Rutter & Garmézy, 1983; Richman et al., 1982; Verhulst 1989; Lewis et al., 1984). Deze "conduct-problems" zijn ook bekend onder termen als "undercontrolled syndrome" of "externalizing syndrome" (Achenbach, 1978; Achenbach & Edelbrock, 1981).

Bij meisjes is er eerder sprake van emotionele stoornissen (Rutter & Garmézy, 1983), ook bekend onder de termen "overcontrolled" of "internalizing syndrome". Met internaliserende problemen worden dié problemen bedoeld waar het kind zelf onder lijdt, zoals te afhankelijk, jaloers, angstig en teruggetrokken (Sanders-Woudstra & Verhulst, 1987).

Externaliserend gedrag, dat opvallender en sociaal onwenselijker is dan internaliserend gedrag, wordt voor jongens veel vaker gerapporteerd dan voor meisjes.

Dit geldt ook binnen het Nederlandse basisonderwijs, waar in een onderzoek van Sanders-Woudstra & Verhulst (1987) leerkrachten veel meer problemen aangaven voor jongens dan voor meisjes.

Van de 118 gedrags- en/of emotionele problemen werd voor 45 aangegeven dat deze vaker bij jongens voorkwamen dan bij meisjes. Voor meisjes werden maar *drie* problemen vaker gerapporteerd.

In een onderzoek van Kedar-Voivodas & Tanenbaum (1979) bleek "acting-out" gedrag van leerlingen bij leerkrachten tot meer negatieve houdingen en verwachtingen te leiden dan teruggetrokken gedrag. Meisjes verwerken hun problemen op meer internaliserende wijze, waar de buitenwereld aanmerkelijk minder last van heeft.

Niet alleen binnen het onderwijs vertonen jongens meer "antisociaal" gedrag dan meisjes. In 1986 bestond het aantal wegens misdrijf schuldig verklaarde "strafrechtelijke minderjarigen" (12-18 jaar) voor 88 % uit jongens. De sekse-ratio in de jeugddelinquentie komt daarmee op de bizarre waarde van 7.5 : 1 (Piederiet, Van Heck & Willemsen, 1990; Junger-Tas & Kruijsink, 1987).

Binnen het gezin roept gedrag van jongens, meer dan dat van meisjes, reacties op van irritatie en zelfs vijandigheid (Verhulst, 1987, 1989). Externaliserend gedrag valt vooral op in negatieve zin en wordt veroordeeld naar de uitingsvorm ("lastig", "vervelend" en "brutaal" zijn veelgebruikte termen). De *signaalwaarde* die het gedrag heeft als symptoom van onderliggende inadequate ontwikkeling of sociaal-emotionele problematiek dreigt daardoor op de achtergrond te raken of zelfs geheel verloren te gaan.

Op mogelijke verklaringen van deze sekseverschillen in sociaal-emotionele ontwikkeling en uitingsvorm van gedragsproblemen wordt in de volgende paragrafen nader ingegaan.

Seksespecifieke socialisatie

Seksespecifieke socialisatie is een wezenlijk element van de sociale ontwikkeling en draagt als zodanig bij aan de totale persoonlijkheidsvorming (Kohnstamm & Taal, 1988).

Er is veel onderzoek gedaan om zicht te krijgen op de bijdrage van ouders aan de sekse-specifieke socialisatie van hun kinderen (Block, 1983;

Maccoby & Jacklin, 1974; Huston, 1983; Rothbart & Maccoby, 1966).

Rolpatronen, en vooral ook rolverwachtingspatronen, hebben een belangrijke, soms overheersende, invloed op de *allegaagse interactie* tussen opvoeders en kinderen. Dit geldt zowel binnen de gezinsopvoeding als in het onderwijs.

Moss (1967) observeerde dat het gedrag van moeders reeds vanaf de derde maand sterk veranderde: ze boden meisjes inniger lichaamscontact, terwijl bij jongens de "spieractiviteit" werd bevorderd. Resultaten uit observatie-onderzoek van Goldberg & Lewis (1969; zie ook Lewis, 1972) over *proximal* versus *distal mode behavior* sluiten hierbij aan. Tussen de derde en de zesde maand gingen moeders in het spelen met hun zoon geleidelijk over van proximaal (aanraken, vasthouden) naar distaal (kijken naar, (glim)lachen, praten tegen) gedrag. Door hun manier van spelen – bijvoorbeeld de bal een eindje weggooiën, het kind met z'n gezicht daar naar toe draaien – zorgden ze er voor dat hun zoon zich van hen verwijderde en de ruimte, met daarin het speelgoed, zelfstandig veroverde. Ze versterkten daardoor zijn onafhankelijkheid en een zelfstandige exploratie van de omgeving. Met meisjes daarentegen gingen de moeders tot het eind van het tweede levensjaar op *proximale wijze* om – bij het spelen hielden ze hun dochter dicht bij zich, draaiden haar gezicht naar zich toe en deden allerlei dingen voor het kind, zoals de bal terughalen.

Jongens en meisjes krijgen niet alleen van jongsaf aan verschillende pampers, maar ook verschillend speelgoed (vgl. o.a. Rheingold & Cook, 1975; Eisenberg & Wolchik, 1985). Maccoby en Jacklin (1974) vermelden dat kinderen tussen 3 en 5 jaar al een zeer specifieke, stereotiepe voorkeur voor speelgoed aan de dag leggen. Jongens doen dat eerder en constanter en zij vermijden meisjesachtige activiteiten ook meer dan meisjes jongensachtig gedrag.

In ander onderzoek is herhaaldelijk geconstateerd dat *vaders* duidelijker en ook *bewuster* op sekstereotiep gedrag aandringen (Block, 1979; Bilden, 1980; Huston, 1983; Hagemann-White, 1984, McGuire, 1982, 1988). Al direct na de geboorte hebben vaders uitgesproken sekserolverwachtingen (vgl. Rubin, Provenzano & Luria, 1974; Seavey, Katz & Zalk, 1975) en dit uit zich ook in feitelijke interacties (Langlois & Downs,

1980; Jacklin, DiPietro & Maccoby, 1984).

Tevens blijkt dat ouders en vooral vaders meer interacties hebben met het kind van hetzelfde geslacht (Cherry & Lewis, 1976; Lamb, 1977; Weinraub & Frankel, 1977).

Recent Nederlands onderzoek naar seksespecifieke socialisatie bij ongeveer 1000 respondenten (Janssens & Mos, 1990), waarbij gebruik werd gemaakt van een door Rothbart & Maccoby (1966) ontworpen vragenlijst, geeft niet alleen aan dat mannen meer verschil tussen jongens en meisjes waarnemen dan vrouwen, maar het bevestigt tevens dat ze deze verschillen ook *wenselijker* achten!

Uit het voorgaande blijkt dat ouders – en dat geldt voor kinderen in verschillende leeftijdscategorieën – duidelijk seksespecifieke activiteiten aanmoedigen en atypische ontmoedigen, *vooral bij jongens*.

Tenslotte volgen hier nog enkele conclusies van Hagemann-White (1984) over sekserol-socialisatie binnen het gezin:

- Ondervraagde of geobserveerde vaders neigen er frequent toe aan te dringen op aanpassing aan sekstereotiep gedrag; bij moeders is dit in veel mindere mate het geval.

- Hoge agressiviteit van kinderen schijnt samen te hangen met bepaalde interactievormen met de moeder.

Deze interactievormen – straffen, slaan en *gereserveerdheid in het verschaffen van lichamelijke nabijheid en contact als troost* – worden vaker geconstateerd in de interactie met zoons dan in die met dochters (ook Maccoby & Jacklin (1984) vermelden dat jongens in alle leeftijdscategorieën meer fysiek bestraft worden). Hagemann-White suggereert dat de hogere frequentie van deze interactievormen tussen moeders en zoons zou kunnen samenhangen met de eerste conclusie, in die zin dat vaders uit bezorgdheid om de "manelijkheid" van hun zoon "zachtere" interactievormen zouden blokkeren.

Uit het bovenstaande is duidelijk geworden dat op grond van heersende maatschappij-opvattingen aan jongens andere waarden, normen, attitudes en gedragingen worden geleerd (*en* toegeschreven) dan aan meisjes.

De *mate* van seksespecifieke socialisatie hangt mede af van bepaalde gezinsstructurele kenmerken. De betekenis daarvan wordt in de volgende paragraaf nader uiteengezet.

Seksespecifieke socialisatie, sensitief-responsief opvoedingsgedrag en gehechtheidsontwikkeling

Traditionele en rigide sekserolverwachtingen en -opvattingen komen veel voor in gezinnen waar sprake is van een strikte rolverdeling volgens de posities die individuen innemen op kenmerken als leeftijd, sekse, kostwinnerschap en generatie; het zogenaamde *positie-georiënteerde* gezinstype. Daartegenover staat het persoons-georiënteerde gezin, met een flexibele rolstructuur waarbinnen ruimte is voor een individuele interpretatie van rollen, afhankelijk van voorkeuren en vaardigheden.

Voor jongens en meisjes zijn de rolvoorschriften en de controle daarop in het positie-georiënteerde gezin *strikt* van aard (Kohn, 1959; Bernstein, 1971; Luttenberg & Meijnen, 1985; Oomen & Roorda, 1989).

Van jongens worden andere rollen verwacht dan van meisjes en uiteraard zal dit van invloed zijn op de wijze waarop ouders stap voor stap in de dagelijkse omgang een relatie opbouwen.

De rolvoorschriften voor jongens hangen nauw samen met stereotiepe mannelijkheidsidealen zoals "onafhankelijkheid", "initiatief en exploratie", "competitie", "prestatiegerichtheid" e.d. (Bildin, 1980; Hagemann-White, 1984; Chodorow, 1978).

Naar onze mening leiden deze rolverwachtingen tot een aantal voor jongens karakteristieke problemen, vooral wanneer er sprake is van een *rigide* toepassing van seksespecifieke normen tijdens de vroegkinderlijke socialisatie.

Een maatschappelijk bepaalde pedagogische waardenoriëntatie, die inhoudt dat met name jongens, zo snel mogelijk *onafhankelijk en zelfstandig* moeten worden, kan leiden tot veronachtzaming van de bij (zeer) jonge kinderen zo essentiële behoefte aan nabijheid en adequate reacties op *nabijheidzoekend* gedrag. Dit gedrag speelt een zeer belangrijke rol in de *gehechtheidsontwikkeling*, die binnen het transactioneel ontwikkelingsmodel van Riksen-Walraven & Geerts (1988; zie ook Erikson, 1963 en Sroufe, 1979) de *eerste* centrale ontwikkelingsopgave ("central issue") is waarmee het kind geconfronteerd wordt.

De kwaliteit van de oplossing van ontwikkelingsopgaven is een belangrijke index voor de persoonlijke ontwikkeling op dat moment van

de levensloop en is tevens een voorspeller van de latere ontwikkeling van de *sociale competentie* van het kind.

Garmezy (1987) operationaliseerde competentie in termen van sociale acceptatie, sociaal gedrag, intellectueel potentieel en algehele sociale en emotionele aanpassing (zie ook De Ridder, 1988). De kwaliteit van de zo belangrijke eerste gehechtheidsrelatie(s) is volgens de theorie (vgl. Bowlby, 1971, 1975; Van IJzendoorn, Tavecchio, Goossens & Vergeer, 1985) afhankelijk van de ervaringen die het kind heeft opgedaan in zijn interactie met de *gehechtheidsfiguren*. *Sensitieve responsiviteit* bij de opvoeder is van cruciale betekenis voor de gehechtheidskwaliteit. Sensitief reagerende opvoeders zijn gevoelig voor de signalen en behoeften van het kind en geven op tijd de nodige respons. Het nabijheidzoekend (gehechtheids)gedrag wordt door hen dan ook beantwoord met daaraan complementaire reacties: troosten, knuffelen, oppakken, op schoot nemen, allemaal voorbeelden van *proximale interactie*. In termen van gehechtheid is een belangrijk moment in het socialisatieproces het kind te brengen van proximale naar distale interactie, maar ... geleidelijk en niet te snel!

In de vorige paragraaf is beschreven dat in de omgang met jongens vanaf ongeveer een half jaar na de geboorte de proximale interactie, eerder dan bij meisjes, wordt vervangen door de distale. De sensitief-responsieve manier van reageren op nabijheidzoekend gedrag wordt dan in zekere zin overvleugeld door een sekstereotiepe norm, namelijk om jongens dit gedrag zo vroeg mogelijk af te wennen. In het nabijheidzoekend gedrag (hullen, vastklampen, behoefte aan koestering, troost, contact) zitten elementen die strijdig zijn met het stereotiepe beeld van mannelijkheid. Nabijheidzoekend gedrag komt overeen met sekstereotiepe "vrouwelijk" gedrag en wordt daarom van meisjes wel en veel langer geaccepteerd. In gehechtheidstheoretische termen betekent dit dat bij het meisje het wankele evenwicht van de "gehechtheid-exploratie balans" langer intact blijft, terwijl die bij jongens, met name in het geval van starre toepassing van sekstereotiepe normen, door druk van buitenaf te snel naar de exploratiekant dreigt te worden geforceerd. Het moment van losmaking wordt dan voortijdig opgedrongen en niet afgestemd op de signalen van het kind.

De behoefte aan nabijheid en het vertonen van nabijheidzoekend gedrag, behorend tot het *standaardrepertoire aan gehechtheidsuitingen* in die ontwikkelingsfase, worden niet of onvoldoende responsief-sensitief beantwoord. In overeenstemming met de nog steeds heersende maatschappelijke stereotypie: mannen exploreren en veroveren de omgeving (cf. Lewis, 1972), is de vroegtijdige *distale* socialisatie van de jongen er op gericht zijn *autonomie* te stimuleren.

Het gevaar is groot dat het *op deze wijze* te vroeg forceren van de tweede centrale ontwikkelingsopgave voor het kind – autonomie – een optimale ontwikkeling in de weg staat (cf. Riksen-Walraven & Geerts, 1988).

Rigide toepassing van seksespecifieke normen bij de opvoeding van jongens kan dus leiden tot een *onvolgroeide gehechtheidsrelatie* en een mogelijk daarop volgende *inadequate ontwikkeling van autonomie*. Een en ander kan tot uiting komen in een cumulatie van zogenaamd “mannelijke”, agressieve gedragingen die zo frequent in de literatuur zijn beschreven (zie o.a. Maccoby & Jacklin, 1974; Hyde, 1986; Verhulst, 1989; Richman et al., 1982; Hagemann-White, 1984). Ook gegevens van o.a. Blurton-Jones (1979) wijzen er op dat aldus “overvraagde” kinderen opvallend agressief kunnen worden.

Seksespecifieke gevoeligheid voor en verwerking van psychosociale stress

In de voorgaande paragraaf werd betoogd dat het succesvol oplossen van de eerste twee ontwikkelingsopgaven, gehechtheids- en autonomie-ontwikkeling, onder invloed van seksespecifiek opvoedingsgedrag onder druk kan komen te staan. Het suboptimaal “oplossen” van een ontwikkelingstaak blijft ook voor de latere ontwikkeling nadelig (cf. Riksen-Walraven & Geerts, 1988). In een recent overzicht van Zaslow en Hayes (1986) komt naar voren dat jongens op vroege leeftijd kwetsbaarder zijn voor een groot aantal vormen van “psychisch” risico. Ze wijzen er op dat jongens aanmerkelijk minder goed kunnen omgaan met tal van omstandigheden in de (vroege) kindertijd waarin sprake is van zgn. “psychosociale stress” en dat zij daardoor tevens langduriger uit hun evenwicht raken. Zaslow & Hayes noemen *zeven onderzoeksgebieden* waarin dit verschijnsel is geconstateerd:

- huwelijksmoeilijkheden (conflicten tussen de ouders) en echtscheiding;
- combinaties van huwelijksmoeilijkheden en geestesziekte van de ouder(s) en korte residentiële hulpverlening voor het kind;
- werkloosheid van de vader en stress op het werk;
- tienermoeders;
- ongeplande geboorte, ongewenstheid van het kind;
- het buitenshuis werken van de moeder (om misverstand te voorkomen: meestal worden *geen* negatieve effecten gevonden; maar *als* deze worden gevonden treft men ze aan bij jongens en niet of nauwelijks bij meisjes);
- vervangende verzorging (dagopvang, crèche e.d.; hier past dezelfde kanttekening als bij het voorgaande punt).

Ook Rutter (1975, 1984) heeft er op gewezen dat jongens kwetsbaarder zijn voor psychosociale stress.

Lewis, Feiring, McGuffog en Jaskir (1984) hebben onderzoek gedaan naar de samenhang tussen de kwaliteit van de gehechtheidsrelatie en latere psychopathologische ontwikkeling. Zij stelden vast dat er *bij jongens* een duidelijk verband bestond tussen een ongunstig gehechtheidspatroon en een verhoogd risico op latere gedragsproblemen (op 6-jarige leeftijd vastgesteld met de Child Behavior Profile (CBP) van Achenbach & Edelbrock). Nadere analyse wees uit dat gehechtheidskwaliteit *alleen* latere gedragsproblemen niet voorspelt; onveilige gehechtheid *samen met hogere stressniveaus* doet dat wel, althans bij jongens. In de woorden van Lewis c.s. (o.c., p. 133):

“Such findings lend support to (...) an interactive process wherein poor early attachment predisposes a boy to psychopathology if he is also subject to environmental stress. Thus, insecurely attached males are more vulnerable to environmental stress”.

Een ander belangrijk resultaat uit het onderzoek van Lewis c.s. is dat de onveilig gehechte jongens significant hogere scores vertoonden op *externaliserend* gedrag. Als één van de verklaringen voor de interactie tussen onveilige gehechtheid en sekse wat betreft de mate van externaliserend of “agressief” gedrag noemen Lewis c.s. (p. 132) de *verschillende socialisatie* van jongens en meisjes:

"The insecurity x gender interaction in the level of externalizing or aggressive expressions may be a function of the socialization process; that is, psychopathology may be defined as the underexpression of aggression for females and the overexpression of aggression for males". Onderzoek van Cohn (1990) bevestigt de bevindingen van Lewis c.s. Bij 6-jarige kinderen vond zij bij jongens een relatie tussen gehechtheidskwaliteit en gedragsproblemen, waarbij de onveilig gehechte jongens ook in dit geval meer externaliserend ("agressief") gedrag vertoonden.

Toetsingsmogelijkheden

We vatten de in dit artikel naar voren gebrachte inzichten samen in een aantal hypothesen die als een eerste aanzet tot nadere empirische toetsing kunnen worden beschouwd.

- (1) Seksespecifieke socialisatie van jongens uit zich onder andere in meer nadruk op ideaal-typische "mannelijke" eigenschappen, zoals zelfstandigheid en autonomie en striktere controle daarop. Met name is dit het geval in het zgn. positie-georiënteerde gezin.
- (2) Rigide seksespecifieke socialisatie leidt tot minder sensitief-responsieve reacties van opvoeders op nabijheidzoekend en contacthandhavend gedrag van jongens.
- (3) Gebrek aan sensitieve responsiviteit van opvoeders leidt tot voortijdige (geforceerde) stimulering van autonomie en verhoogt daarmee de kans op een onveilige gehechtheidsontwikkeling.
- (4) Indien zich, mede op grond van het voorgaande, bij jongens gedragsproblemen en/of -stoomissen ontwikkelen uitende deze zich vaker in de vorm van externaliserend gedrag.

In bovenstaande hypothesen is de factor *psychosociale stress* vooralsnog niet opgenomen. Psychosociale stress wordt opgevat als een ernstig bedreigende factor bij de ontwikkeling van kinderen. Hoe deze factor werkt in de ontwikkeling van psychosociale problematiek is echter niet zonder meer aan te geven. De Ridder (1988) heeft in een verkennend onderzoek naar determinanten van psychische gezondheid aangetoond dat zowel theoretisch als empirisch een monocausaal hoofdeffectenmodel, waarin gesteld wordt dat belastende omstandigheden leiden tot psychische stoomissen, niet houdbaar is.

Wel kan als vaststaand worden aangenomen dat er sprake is van cumulatieve effecten, zowel kwantitatief als kwalitatief, indien stress het minder weerbare kind treft dat niet toegerust lijkt te zijn om effectief hiermee om te gaan. Dit laatste kan het geval zijn bij jongens die een onveilige gehechtheid hebben ontwikkeld en daarnaast bloot staan aan stress uit de omgeving (cf. Lewis c.s., 1984, p. 133).

Besluit

Uit het voorgaande komt met betrekking tot sekseverschillen in *frequentie en verwerking* van psychosociale problemen een beeld naar voren dat er voor jongens in de basisschoolleeftijd over het algemeen ongunstiger uit lijkt te zien dan voor meisjes. De in dit artikel verdedigde (gedeeltelijke) verklaring voor deze opmerkelijke sekseverschillen in sociaal-emotionele ontwikkeling is de *seksespecifieke socialisatie* die, vooral bij rigide toepassing, in de ontwikkeling van jongens als een *bedreigende* factor kan worden beschouwd.

Vanaf het allereerste begin, vlak na de geboorte, is er een, steeds toenemende, druk om te voldoen aan het mannelijk ideaalbeeld. Voortijdige stimulering van exploratie en autonomie is *strijdig* met een sensitief-responsieve wijze van reageren op de behoefte aan nabijheid, warmte en koestering. Deze responsieve wijze van reageren van de opvoeder is essentieel voor een adequate oplossing van de eerste centrale ontwikkelingsopgave en noodzakelijk voor een voorspoedig en evenwichtig verloop van de latere ontwikkeling. Op grond van de door ons in dit artikel ontwikkelde visie veronderstellen we dat er sprake is van een interactie tussen seksespecifieke socialisatie, de oplossing van de eerste centrale ontwikkelingsopgaven en verwerking van psychosociale stress. In deze interactie zoeken wij een verklaring voor de (externaliserende) gedragsproblematiek van jongens. Een theoretisch en empirisch relevante vraag blijft echter *hoe en in welke mate* de grotere psychische kwetsbaarheid van jongens samenhangt met seksespecifieke socialisatie. De complexiteit van bovengenoemde interactie maakt *toetsing* ervan immers tot een niet geringe empirische opgave.

Van een geheel andere orde is het feit dat, vanuit een *emancipatorisch-feministisch* perspectief,

bepaalde auteurs (o.a. Bilden, 1980; Hagemann-White, 1984, Chodorow, 1978), er op wijzen dat de consequenties van seksespecifieke socialisatie vooral als nadelig voor de latere maatschappelijke rol en positie van meisjes en vrouwen moet worden beschouwd. Vanuit hun perspectief leidt de grotere acceptatie van nabijheidzoekend gedrag en de langer durende proximale interactie met meisjes tot een moeizaam verlopend losmakingsproces. Dit zou zich, vooral op latere leeftijd, manifesteren in een geringere geschiktheid voor de in onze cultuur vigerende en voor maatschappelijk succes relevante mannelijke "eigenschappen", zoals onafhankelijkheid, initiatief en een competitieve attitude.

In hoeverre de seksespecifieke socialisatie van meisjes bedreigend is voor hun latere ontwikkeling valt echter buiten het bestek van dit artikel. Met betrekking tot het socialisatieproces hopen wij in het voorafgaande te hebben duidelijk gemaakt dat *rigide* seksespecifieke socialisatie van jongens de evenzeer bij hen aanwezige behoefte aan nabijheidzoekend en contacthandhavend gedrag onvoldoende onderkent. In een dergelijk opvoedingsgedrag is sprake van verminderde of geblokkeerde expressie van sensitieve responsiviteit.

Jongens reageren vervolgens "seksistereotiep" op de ontstane sociaal-emotionele problemen, d.w.z. *externaliserend*: een "aktieve" verwerking van de problematiek, opvallend voor de omgeving en vaak sociaal minder aanvaardbaar. Dit gedrag roept echter geen begrijpende of anderszins affectieve reacties op van opvoeders thuis of op school, integendeel! Vaak wordt door opvoeders "met gelijke munt" terugbetaald ("symmetrische escalatie", Reitsma, 1989) en wordt het gedrag primair beoordeeld naar de uitingsvorm en dáár op veroordeeld. Het kind komt uiteindelijk in een negatieve spiraal, omdat het eenvoudig niet meer weet *hoe en bij wie* het de zo noodzakelijke affectieve reacties moet opwekken.

Naar onze mening is het duidelijk dat te vroege stimulering van onafhankelijkheid en autonomie aanmerkelijk meer nadelen heeft dan voordelen. Die opvoedingsattitude moet de overhand krijgen waarbij de ontwikkeling van warme en intieme persoonlijke relatievorming de meeste kans krijgt (cf. Lewis, 1972). Zoals uit onderzoek naar seksespecifieke socialisatie is gebleken zal dit van moeders en vooral vaders een aanpassing van en

nadere bezinning op hun visie op het socialisatieproces van hun zoon vergen!

Samenvatting

In de individuele ontwikkeling van jongens en meisjes vóór de adolescentie komt psychosociale problematiek significant méér voor bij jongens. Ook is het opvallend dat jongens op vroege leeftijd gevoeliger zijn voor psychosociale stress. Dit opmerkelijke verschil in sociaal-emotionele ontwikkeling wordt in dit hoofdstuk gedeeltelijk verklaard vanuit de soms overheersende invloed van seksespecifieke normen tijdens de vroegkindelijke opvoeding. Deze normen, die er op gericht zijn vooral jongens zo vroeg mogelijk onafhankelijk en zelfstandig te laten worden, leiden tot veronachtzaming van de ook bij hen zo essentiële behoefte aan nabijheid en innig contact. Daaraan complementaire adequate reacties van de opvoeder (troost en koestering) blijven daardoor achterwege. Vooral bij starre toepassing in een "normrigide" gezinsklimaat zullen seksespecifieke rolverwachtingen sensitief-responsief opvoedersgedrag belemmeren, waardoor bij jongens exploratie en autonomie voortijdig gestimuleerd worden. Passend binnen hetzelfde seksistereotiepe rolpatroon reageren jongens vervolgens meer externaliserend op de ontstane sociaal-emotionele problemen: opvallend voor de omgeving en sociaal minder aanvaardbaar. Dergelijk gedrag roept geen begrijpende of anderszins affectieve reacties op bij de opvoeders thuis (of op school), integendeel! Het kind komt uiteindelijk in een negatieve spiraal, omdat het eenvoudig niet meer weet hoe en bij wie het de zo noodzakelijke affectieve reacties moet opwekken.

Volgens de in deze bijdrage gepresenteerde visie is er sprake van een interactie tussen seksespecifieke socialisatie, de oplossing van de eerste centrale ontwikkelingsopgaven (gehechtheid en autonomie) en verwerking van psychosociale stress. Hoewel de complexiteit van deze interactie toetsing ervan tot een niet geringe empirische opgave maakt, wordt in het artikel een eerste aanzet gegeven tot de formulering van toetsbare hypothesen.

Curricula vitae

L.W.C. Tavecchio (1946) studeerde psychologie aan de Universiteit van Amsterdam en promo-

veerde aldaar in 1977 op het proefschrift "Quantification of teaching behavior in physical education: A methodological study". Was tot eind 1975 verbonden aan de vakgroep psychofysiologie van de UvA. Sindsdien werkzaam bij de vakgroep Algemene Pedagogiek van de Leidse universiteit, vanaf 1984 als universitair hoofd-docent Empirische Pedagogiek.

H.W.J.M.Oomen-v.d.Kerkhof (1949) studeerde Algemene Pedagogiek aan de Rijksuniversiteit Leiden. Vanaf 1989 is zij als onderzoeker verbonden aan het Project 'Gezinsinteractie Training en Veilige Gehechtheid'. Sinds 1991 is zij als onderzoeksmedewerkster voor diagnostiek in dit project werkzaam.

J.M.T.G. Roorda-Honée (1930) studeerde Algemene Pedagogiek aan de Rijksuniversiteit Leiden. De laatste jaren is zij als onderzoeker verbonden geweest aan de projecten 'Gezinsinteractie Training en Veilige gehechtheid' en "Affectieve verwaarlozing en thuisloosheid" van de RUL.

Noot

1. Correspondentie-adres: Postbus 9555, 2300 RB Leiden.

Literatuur

- Achenbach, T.M. (1978). The child behavior profile. I: Boys aged 6-11. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 46, 478-488.
- Achenbach, T.M. & Edelbrock, C.S. (1981). Behavioral problems and competencies reported by parents of normal and disturbed children aged 4 through 16. *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 46, (1, Serial no.188)
- Bernstein, B. (1971) *Class, codes and control. Vol.I. Theoretical studies towards a sociology of language*. London: Routledge & Paul.
- Bilden, H. (1980). Geschlechtsspezifische Sozialisation. In: K. Hurrelmann & D. Ulich (red.), *Handbuch der Sozialisationsforschung*. Weinheim und Basel: Beltz Verlag.
- Block, J.H. (1976). Issues, problems and pitfalls in assessing sex differences: A critical review of the psychology of sex differences. *Merrill Palmer Quarterly*, 22 (4), 283-308.
- Blurton-Jones, N. (1979) Aggression, crying and physical contact in one- to three-year-old children. *Aggressive behavior*, 5, 121-133.
- Bowlby, J. (1971). *Attachment and Loss. Vol.I: Attachment*. Harmondsworth: Penguin.
- Bowlby, J. (1975). *Attachment and Loss. Vol.II: Separation*. Harmondsworth: Penguin.
- Cherry, L. & Lewis, M. (1976). Mothers and two-year olds: a study of sex-differentiated aspects of verbal interaction. *Developmental Psychology*, 12, 278-282
- Chodorow, N. (1978). *The reproduction of mothering. Psycho-analysis and the Sociology of Gender*. Berkeley: University of California Press.
- Cohn, D.A. (1990). Child-mother attachment of six-year-olds and social competence at school. *Child Development*, 61, 152-162.
- Defares, P.B. (1987). Stress en angst in de onderwijs-situatie. In K. Doornbos & L.M. Stevens (Eds.), *De groei van het speciaal onderwijs* (pp. 222-253). Den Haag: Staatsuitgeverij.
- Eisenberg, N., & Wolchik (1985). Parental socialization of young children's play: a short-term longitudinal study. *Child Development*, 56, 1506-1513.
- Erikson, E.H. (1963). *Childhood and society*. New York: W.W. Norton & Company.
- Garmezy, N., & Rutter, N. (Eds.) (1983). *Stress, coping and development in children*. New York: McGraw-Hill.
- Goldberg, S., & Lewis, M. (1969). Play behavior in the year-old infant. Early sex differences. *Child Development*, 40, 21-31.
- Gove, W.R. & Herb, T.R. (1979). Sex differences in the epidemiology of mental disorder: evidence and explanations, in: E.S. Gomberg & V. Franks (Eds.), *Gender and disordered behavior. Sex differences in psychopathology*. New York.
- Hagemann-White, C. (1984). *Sozialisation: Weiblich-männlich?* Opladen: Leske Verlag + Budrich.
- Hendrickx, J.J.P. & Van Engeland, H. (1986). Intrafamiliale agressie bij een kinderpsychiatrische populatie. *Justitiële verkenningen*, 4, 427-444.
- Huston A.C. (1983). Sex-typing. In: P.H. Mussen (ed). *Handbook of child development. Vol. IV. Socialization, personality and social development*. New York.
- Hyde, J.S. (1986). Gender differences in aggression, in: J.S. Hyde & M.C. Lynn (Eds.), *The psychology of gender*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Janssens, E. & Mos, P.G. (1990). *De betekenis van het verschil. Een onderzoek naar: Beeldvorming en verwachtingen van ouders over jongens en meisjes*. Doktoraalscriptie, Vakgroep Algemene Pedagogiek, RU Leiden.
- Jong, H.T. de & Veldhuizen, G.A. van (1984). *Deelname cijfers jongens/meisjes speciaal onderwijs. Eindrapport SVO project 1080*. Haren: RION.
- Junger-Tas, J. & Kruissink, M. (1987). *Ontwikkeling van de jeugd-criminaliteit*. Den Haag: Staatsuitgeverij (WODC-reeks nr. 79).

- Kedar-Voivodas, G. & Tannenbaum, A.J. (1979). Teachers' attitudes toward young deviant children. *Journal of Educational Psychology*, 71, 800-808.
- Kohn, M.L. (1959). Social class and parental values. *Journal of Sociology*, 64 (4), 337-351.
- Kohnstamm, G.A. & Taal, M.H. (1988). Sociale Ontwikkeling. In: W. Koops & J.J. van der Werff (red). *Overzicht van de empirische ontwikkelingspsychologie 3. Sociale ontwikkeling en de ontwikkeling van de persoonlijkheid*. Groningen: Wolters-Noordhoff.
- Lamb, M.E. (1977). The development of parental preferences in the first two years of life. *Sex Roles*, 3, 495-497.
- Langlois, J.H. & Downs, A.C. (1980). Mothers, fathers and peers as socialization agents of sex-typed play behaviors in young children. *Child Development*, 51, 1237-1247.
- Lewis, M. (1972). Parents and children: sex-role development. *School Review*, 80 (2), 229-240.
- Lewis, M., Feiring, C., McGuffog, C., & Jaskir, J. (1984). Predicting psychopathology in six-year-olds from early social relations. *Child Development*, 55, 123-136.
- Lindholm, B.W. & Toulaitos, J. (1981). Development of children's behavior problems. *Journal of Genetic Psychology*, 139, 47-53.
- Luttenberg M, & Meijnen, G.W. (1985). Gezinssocialisatie, sexe en het lom-onderwijs. *Tijdschrift voor Orthopedagogiek*, 4, 179-192
- Maccoby, E.E. & Jacklin, C.N. (1974). *The psychology of sex differences*. Stanford CA: Stanford University Press.
- McGuire, J. (1982). Gender-specific differences in early childhood: The impact of the father. In: N. Beail & J. McGuire (Eds.), *Fathers: Psychological Perspectives*. London: Junction Books.
- McGuire, J. (1988). Gender stereotypes of parents with two-year olds and beliefs about gender differences in behaviors. *Sex Roles*, 19 (3/4), 233-239.
- Meijer, C.J. (1988). *Verwijzing gewogen. Een studie naar determinanten van verwijzing naar speciaal onderwijs*. Groningen, RION.
- Moss, H.A. (1967). Sex, age and state as determination of mother-infant interaction. *Merrill-Palmer Quarterly*, 13, 19-36.
- Oomen, H.W. & Roorda, J.M. (1989). *Jongens hangen niet aan moeder's rokken. Mogelijke gevolgen van sociaal-culturele invloeden op de gehechtheidsontwikkeling van jongens*. Doctoraalscriptie, Vakgroep Algemene Pedagogiek, RU Leiden.
- Piederiet, J., Heck, M. van & Willemsen, T.M. (1990). *Meisjes en jongens in de residentiële jeugdhulpverlening*. Vakgroep Sociale Psychologie, R.U. Leiden.
- Pijl, Y.J. (1989). *Het toelatingsonderzoek in het LOM- & MLK-onderwijs*. RION, Groningen.
- Reitsma, A. (1989). *Voorlopers van problematisch gedrag. Tweede deel: Stuurmanskunst. Omggaan met sociale druk als stuurprobleem. Een interdisciplinaire studie*. Den Haag: Sector Documentatie en Bibliotheek Gemeentesecretarie.
- Rheingold, H.L. & Cook, K.V. (1975). The content of boys' and girls' rooms as an index of parents' behavior. *Child Development*, 46, 459-463.
- Richman, N., Stevenson, J., & Graham, P.J. (1982). *Preschool to school: A behavioral study*. London: Academic Press.
- Ridder, D. de, (1988). *Determinanten van psychische gezondheid. Een verkenning van de literatuur*. NcGv-reeks 118 Utrecht.
- Riksen-Walraven, J.M.A. & Geerts, P. (1988). Sociale ondersteuning veerkacht. In: P.P. Goudena, Groenendaal, H.J. en F.A. Swets-Gronert (red.) *Kind in geding. Bedreigende en beschermende factoren in de ontwikkeling van kinderen*. Acco. Leuven/Amersfoort.
- Rothbart M.K. & Maccoby, E.E. (1966). Parents' differential reactions to sons and daughters. *Journal of Personality and Social Psychology*, 4, 237-243.
- Rubin, J.Z., Provenzano, F.J., & Luria, Z. (1974). The eye of the beholder: a view on sex of newborns. *American Journal of Orthopsychiatry*, 44, 512-519.
- Rutter, M & Garmezy, N. (1983). Developmental Psychopathology. In: P.H. Mussen (ed). *Handbook of child psychology. Vol IV*. New York: John Wiley & Sons.
- Sanders-Woudstra, J.A.R. & F.C. Verhulst (1987). Epidemiologisch-kinderpsychiatrische benadering van de ontwikkelingen in het speciaal onderwijs. In: K. Doornbos & L. Stevens (eds.), *De groei van het speciaal onderwijs*. Den Haag: Staatsuitgeverij.
- Seavey, C.A., Katz, P.A., & Zalk, S.R. (1975). Baby x: The effect of gender labels on adult responses to infants. *Sex Roles*, 1, 108-110.
- Sroufe, L.A. (1979). The coherence of individual development: early care, attachment and subsequent development issues. *American Psychologist*, 34, 834-841.
- Tavecchio, L.W.C. (1989). Jongens in het Speciaal Onderwijs. *De Psycholoog*, 24, 364-368.
- Tavecchio, L.W.C. (1991). Kritische kanttekeningen bij "De groei van het speciaal onderwijs: een volksgezondheidsprobleem?" (Orlebeke et al., 1990). *Tijdschrift voor Ontwikkelingspsychologie*, 18 (2), 99-105.
- Verhey, F. (1986). *Klinische kinderpsychiatrie en het cognitief structurele ontwikkelingsmodel*. Dissertatie EUR.
- Verhulst, F.C. (1985). *Mental health in Dutch children*. Dissertatie EUR.
- Verhulst, F.C. (1987). *De toekomst van het kind*. Oratie: Rotterdam, Erasmus Universiteit.

Verhulst, F.C. (1989). Epidemiologie van het antisociaal probleemgedrag. *Tijdschrift voor Orthopedagogiek, Kinderpsychiatrie en klinische Kinderpsychologie*, 14, 107-122.

Weinraub, M. & J. Frankel (1977). Sex differences in parent-infant interaction during free play, departure and separation. *Child Development*, 48.

Zaslow, M.J. & Hayes, C.D. (1986). Sex differences in children's response to psychosocial stress: Toward a cross-context analysis. In: M.E. Lamb, A.L. Brown & B. Rogoff (eds.), *Advances in developmental psychology. Volume 4*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.